

Václav Janouch

*Dva příspěvky
ke studiu staročeské Alexandreidy*

Redakce zařadila tyto dva příspěvky významného badatele o staročeské Alexandreidě Václava Janoucha z jeho pozůstatosti, uložené v Ústavu pro českou literaturu. Oba rukopisy připravil autor k tisku v posledních letech života. — Třebaže bychom dnes místo otázky původnosti staročeské Alexandreidy — jak ji klade v první studii Janouch — položili spíše otázku národní specifičnosti, má pro nás tato studie stále hodnotu materiálem, který přináší; druhá studie je důležitá tím, že přispívá jistým způsobem k dataci staročeské Alexandreidy.

O POMĚRU
ALEXANDREIDY STAROČESKÉ
K ALEXANDREIDĚ
GUALTERA CASTELLIONSKÉHO

O dnešním stavu vědeckého prozkoumání Alexandreidy staročeské platí, bohužel, že není snad v této otázce výkladu, který by již dříve jiným nebyl vysloven, ale není téměř ani jednoho, který by byl dokázán. Jen poměr české básně k Alexandreidě Gualtera Castellionského¹ je už prozkoumán tak důkladně, že lze jej považovat za dostatečně objasněný. Zasloužili se o to zvláště Prokop Lang, F. X. Prusík a Ulrich Johanssen.

Lang² vyšetřil podrobným srovnáním zlomku Jindřichohradeckého s paralelní částí básně Gualterovy, že skladatel této recense ČAlx vypravuje skutky a příběhy Alexandrovny tak, jak je našel vyličený v Gualterově originále, a pokud se od něho odchyluje, že se to obyčejně netýká věcí podstatných, nýbrž jen jednotlivostí, které hlavní myšlenky jen doplňují a osvětlují (l. c., str. 4), že básník náš „volně vzdělává či parafrazuje myšlenky Gualtherovy, t. j. myšlenky, které u Gualthera našel, podává čtenářstvu českému ve formě jen poněkud jiné“ (l. c., str. 17), ba že Gualtera někdy skoro doslova překládá (l. c., str. 20).

Podle Prusíka³ „české Alexandreidy [Prusík byl ještě přesvědčen, že zachované zlomky ČAlx jsou zbytky různých veršovaných skladeb českých o Alexandrovi Velikém, nejen zbytky různých recensí téže skladby — V. J.] vzdělány jsou i co do osnovy a postupu dějův i co do jednotlivých myšlenek hlavně podle latinské Alexandreidy Gualthera Castellionského“ (l. c., str. 3) a čeští vzdělavatelé, přidržující se v hlavní osnově věrně Gualterova originálu, jen jej zkracovali nebo místy zase leckterou důležitou věc zevrubněji vykládali (l. c., str. 32—33).

¹Texty obou básní jsou citovány podle těchto vydání: Česká Alexandreida podle vydání Reinh. Trautmanna z r. 1916, Alexandreis Gualtera Castellionského podle vydání Mueldenerova z r. 1863. Zlomky stč. Alx jsou v obou mých článcích označovány zkratkami, zavedenými ve Váženého edici *Alexandreidy v Památkách staré literatury čes.*, sv. 4, Praha 1947, str. 17.

²Prokop Lang, Jakou měrou držel se skladatel zbytku Jindřichohradeckého latinské Alexandreidy Gualtera Castellionského. *Zpráva obec. red. a vyšš. gymnasia v Příbrami na rok 1881.*

³Frant. Xav. Prusík, *Českých Alexandreid rýmovaných pramenové a obapolný poměr*, Praha 1891.

A ze všech nejdůkladnější mladý německý slavista Ulrich Johanssen⁴ věnoval této otázce obsáhlou monografii, v níž do nejmenších podrobností popsal, jak všestranně se projevil vliv Gualterův na českého básníka nejen v osnově, nýbrž i v hojných jednotlivostech a v technice básnické.

Celkem lze výtěžky posavadního bádání v této věci vyjádřit formuli, že česká Alexandreida je volným zpracováním Alexandreidy Gualtera Castellionského. V. B. Nebeský⁵ sice napsal, že se česká báseň opírá o Gualterovu jen „tenkými jednotlivými sloupy“ (l. c., str. 158) a originálu že se drží tak volně, že se to „ani vzděláním nazvatí nemůže“ (l. c., str. 151), avšak i on považoval „Alexandreidu Gualterovou za předlohu české“ (l. c., str. 145, pozn. 33.). Šlo mu jen o zdůraznění toho, že český básník zpracoval Gualtera velmi samostatně.

Nesouhlas i se základním předpokladem posavadního bádání vyslovil teprve prof. Albert Pražák v knize *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*. Prof. Pražák⁶ formuluje poměr obou básníků tak, že česká báseň není pouhým zpracováním básně Gualterovy, nýbrž dílem původním, a Gualter Castellionský že k ní přispěl jen větším množstvím věcného materiálu než prameny jiné. Poněvadž tato otázka úzce souvisí s hodnocením a vývojovým zařazením ČAlx, dovolím si k thesi prof. Pražáka připojit několik poznámek kritických.

Aby bylo jasno, jak prof. Pražák na věc nazírá, ocituji především doslova jeho nejtypičtější sem hledící výroky. Co jsem považoval za zvláště důležité, podškrtnl jsem sám.

„Jan Gebauer,“ praví autor na str. 122, „mluvival o středověkých epicích, že zasedali za týmž stolem látek a námětů, nabírali si je ve své básnické kadluby jakoby z téže mísy, užívali materiálu libovolně po svém bez starosti o možnou výtku nepůvodnosti. Původnost viděli ve zpracování, ve svém pořádání a vykládání, omezování nebo rozšiřování daného námětu. Gebauer hájival takovouto připomínkou skladatele naší Alexandreidy vůči poznámkám, jako by byl vyšel jen z Gualtera a nějak upřílišeně se jím řídil. Gebauerova připomínka byla důležitá, protože někteří chtěli uváděti naši Alexandreidu v upřílišenou souvislost s Gualterem nebo i s Ulrichem Eschenbachem, chtěli ji znehodnotiti jako vzdělání či zpracování, ba docela překlad své předlohy. Tak tomu ovšem naprosto není. Naše Alexandreida jest vlastní básníková skladba, opřená o věcný materiál Gualterův, ale má mnoho prvků ryze svých a nezávislých.“ Aby tento výklad slov Gebauerových dotvrdil, připomíná potom autor při různých příležitostech přívlastkem „věcný“,

⁴Ulrich Johanssen, *Die alttschechische Alexandreis in ihrem Verhältnis zum Qualtherus*, Dissert. München — Bodesholm 1932.

⁵Václ. Bol. Nebeský, *Alexandreis česká*, ČČM 1847, II.

⁶Albert Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945.

že Gualter Castellionský byl jen věčným pramenem skladatele české básně. Tak zjišťuje na př., že „AlxH jest vůči základní věčné předloze [t. j. vůči Gualterovi] volnějši, obratnějši, živějši, pohotovějši, že básník nabyl postupem zpracování své látky opřené o latinskou věcnou předlohu cviku a zručnosti“ (str. 223—4) nebo že „český básník přejímal zřejmě jen věčné údaje, prodchl si je svou zkušeností, svým zážitkem a dojmem v rámci českých skutečností“ (str. 130) nebo že „někde není dobře ani možno mluvit o závislosti českého skladatele na předloze, nýbrž nanejvýš o věcných souvislostech. Proto bylo nejvyšší nespravedlností vůči českému básníku, jestliže jeho dílo tu a tam hodnoceno jako úprava nebo překlad Gualterovy Alexandreidy“ (str. 136), sumou, že „není tedy pražádné pochybnosti o tom, že staročeská báseň o Alexandru Velikém jest opravdu dílo původní“ (str. 137).

Nuže, konfrontujme citované výroky s doklady, na něž je autor sám navázal! Je to na př. obléhání města Tyru (V 2005—2089 — H 290—328 — Gu III, 278—341).

ČAlx shoduje se ve vypravování o něm s Gualterem v těchto rysech:

Dějové umístění (mezi dobytím Sidonu a výpravou Alexandrovou proti Gaze) je v obou básních totéž. Česká shoduje se komposičně s Gualterovou i v tom, že na rozboření Tyru Alexandrem Velikým též navazuje poznámka o novém rozkvětu města za éry křesťanské (Gu III, 336—341 — V 2084—89). Lze i komentář básníkův k vyprávěnému ději, jimž tato poznámka je, považovat za údaj věčný? A shoduje-li se český básník s Gualterem i v úsudku, že kruté ztrestání Tyru bylo zaslouženou odplatou za zohavení vyjednávačů Alexandrových (Gu III, 299—301: *nec enim veniam meruere mereri, in quibus et veniae et pacis legatio nullam invenit veniam*. V 2074: *Ne bez viny se jim to sta*), nejde tu rovněž o pouhý údaj věčný, nýbrž o převzetí Gualterova osobního básnického pojetí tohoto údaje.

V líčení samém shoduje se pak česká báseň s básní Gualterovou v těchto podrobnostech:

Gu III, 278: *Ad Tyrios convertit iter* — V 2005—7: *Ottad pryč obrátí vojě, k městu, jemuž Tyrus diechu;*

Gu III, 278—80: *quos omne paratos Martis ad examen . . gaudet Alexander* — V 2012—15: *Alexander když to vztědě, že ti liudé k brani řiedie, bě tiem radosten toliko, nevědi řeci koliko;*

Gu III, 282: *dispositae longo stant ordine turres* — V 2020: *vida časté věže ve zdi;*

Gu III, 282—3: *turres, quae lapidum valeant refugos elidere iactus* — V 2030: *jedni se zdi kámen válé;*

Gu III, 284—5: *At quacunq̄ue aditum molitur saxea moles, adsunt obiecta clipeorum crate clientes* — V 2024—25: *Všude se stvie štiti zlati, jimiž se bě zastierati;*

Gu III, 286: *plurimus hic vexat fundum iaculator et arcum* — V 2022 až 23: *Nejedna smrteľná stŕeľa pŕieti se zdi samostŕiela*;

Gu III, 292—93: *absque aliquo perit discrimine sexus et aetas omnis* — V 2070—71: *neb leč dietĕ, muž, žena, všem za jedno smrt složená*;

Gu III, 304: *aurea femineus perstringit sidera clamor* — V 2062: *ženy, děti a kŕičiee*;

Gu III, 336: *verum vera fides* — V 2089: *jakž juž dobre u bŕh vĕrie*;

Gu III, 337: *reparatis moenibus urbem restituere* — V 2085—6: *to město potom opĕt sĕ jest opravilo*.

Potud shody. Ale proti nim stojí též četné odchylky: Gualter (III, 288) praví o délce obléhání jen povšechně, že trvalo dlouho, kdežto český básník ví přesně, že trvalo *za dva měsiee neb ještě k tomu vice* (V 2052—3); Gualter líčí jednostranně jenom účinky jednotlivých fází boje na obyvatelstvo obleženého města, kdežto český básník všímá si i hemžení v táboře obléhatelů, deroucích se znova a znova k zdem města, a oceňuje i jejich útrapy a ztráty; už Gualter odbyl fakt, že Tyrus, ležící na ostrově, byl obléhán s pevniny i se strany mořské, jen stručným náznakem (III, 289—91), ale český básník potlačil námořní složku obléhacích bojů úplně; kdežto u Gualtera Tyřané posly Alexandrovy jen pobili (*implicuere neci*), podle ČAlx šesti z nich vypíchali oči a jen jednomu je ponechali, aby mohl dovést ostatní zpět ke králi (V 2080—83); že český básník Gualterovy starověké zbraně a stroje obléhací nahradil středověkými samostřily, hrálemi, tvářemi a pod. a že k zdůraznění některých momentů boje užil přirovnání, jichž u Gualtera nebylo, patří už k typickým zvláštnostem slohu ČAlx.

Zajímavé je však i to, co český básník z líčení Gualterova vynechal. Je to obsah Gualterových veršů III, 312—13 a III, 320—328 se scénami ze závěrečných bojů v dobytém a zapáleném Tyru. Básník však nevynechal tyto scény proto, že je přehlédl, nýbrž aby jich použil jinde: scénu III, 312—13 v překladu téměř doslovném zasadil v obdobné situaci do bojů v dobytých Thébách (V 495—498) a volněji zpracovanou myšlenkou Gualterovou veršů III, 320—328 zakončil svoje vypravování o bitvě u Issu (V 1823—1830).

Porovnáme-li, co básník ČAlx od Gualtera převzal a co vynechal, přidal nebo změnil, je odchylek tolik, že právě ony určují básnický účín líčení jako celku. Ale poněvadž nám jde o zjišťování, do jaké míry kde český básník užíval díla Gualterova, i tu musíme konstatovat, třeba to nebylo do očí, že vliv jeho nebyl nijak podružný. S Gualterem se náš básník úplně shoduje v osnově líčení, od Gualtera přejímá i jeho ryze osobní hodnocení fakt, značný je počet shod motivických, a i tam, kde se básník od Gualtera liší nejvíce, neopouští ho úplně, nýbrž dává jen určitější tvar tomu, co Gualter pouze napověděl. A z četných shod slovních, jakož i z toho, že co z Gualterova textu zde vynechal, zužitkoval ve své básni jinde, je

patrně, že neměl na Gualtera jen více reminiscencí než na prameny jiné, nýbrž že měl před sebou Gualterův text a jen jej přebásňoval.

Jako jiný doklad samostatnosti skladatele ČAlx a jeho nezávislosti na Gualterovi uvedl prof. Pražák líčení, jak zpustl perský venkov, když i lid selský byl povolán do zbraně (V 2235—2257 — Gu III, 413—422). Umělecky patří toto líčení jistě k nejzdařilejším částem ČAlx; básník vychází v něm sice stále z Gualtera, ale přetváří zpravodajsky střízlivě vypravování Gualterovo v nadmíru plastický a lidskou spoluúčastí básníkovou proteplený obraz. Ale přesto je i toto líčení jen velmi osobitým zpracováním paralelního textu Gualterova. Že je ve své základní podobě sestrojeno jen na motivech Gualterových, dokazují tyto shody:

Gu III, 413: *Interea . . . reparato robore* — V 2235: *mezi tiem jakžto juž oživ;*

Gu III, 413—14: *totus coniuratus adest in proelia mundus* — V 2237 až 2239: *bieše všě země—opustil, že nikomu neotpustil, by nešal na vojnu strastnú;*

Gu III, 417: *queritur (ager) cessare ligones* — V 2251: *ležěchu prázdny motyky;*

Gu III, 417—18: *queritur cessare ligones radicosus ager et sentibus obsita tellus* — V 2254—55: *nebieše kto hromad bořě ani křovie kto kopajě;*

Gu III, 419: *suspirant ad plaustra boves* — V 2252: *a vzdycháše vol všěliký.*

Každý verš Gualterův má svůj ekvivalent v básni české. Jak měl český básník stále na mysli Gualterův text, ukazují zvláště verše V 2252—53: básník četl u Gualtera, že do válečných vozů zapřažení voli těžce oddychovali, t. j., že venkov byl zbaven potahů (*suspirant ad plaustra boves*), ale buď slovům Gualterovým nerozuměl, nebo úmyslně je změnil tak, že opuštěným volům doma se stýskalo po polních pracích, poněvadž hospodáři musili na vojnu (*a vzdycháše vol všěliký, ande nenie kto jím ořě*). K tomu pak, čím obohatil zásobu podrobností převzatých od Gualtera, nepotřeboval básník ČAlx mimo Gualtera žádného pramene jiného, poněvadž co přidal, byly jen motivy z každodenní jeho zkušenosti, kterými Gualterem naznačený obraz jen prokreslil: pletení plotů, vázání snopů, mlácení, orba, rozkopávání hrud na polích, hotovení pletiva k stavbě obydlí.

A čím konečně dotvrzují nezávislost českého básníka na Gualterovi rady Aristotelovy (V 202—300 — Gu I, 82—183)?

Výstavba těchto rad je v ČAlx táž jako u Gualtera: je jich stejný počet (5) a následují po sobě v témže pořadí. Také themata rad se shodují a jen svou motivickou náplní se ve věcech podružných různí. I tam však, kde se náš básník od Gualtera odchýlil, inspiračním zdrojem jeho osobitého projevu vždy byl Gualter.

Doklady:

První rada:

Gu I, 85: *consultor procerum servos contemne bilingues* — V 205—7: své šlechtice jměj v svéj radě; chovaj se obojetníkóv, hospodnie čsti proradníkóv;

Gu I, 86—87: *nec quos humiles natura iacere praecipit, exalta* — V 212—13: z chlapieho řáda nikoli i jednoho v čest nevoli;

Gu I, 87—88: *nam qui pluvialibus undis intumuit torrens fluit acrior amne perenni* — V 229—32: Kteríž potok voden bude, ten se vždy viece zabude než která hluboká řeka, jěžto široce vytieká;

Gu I, 89—91: *Sic partis opibus et honoris culmine sevus in dominum surgens . . . obturat precibus aures* — V 227—28: takéž chlap když bude vyšší, dobře slyšě, však neslyší a V 233—34: takéž chlap když obohatie . . . dobře znav, však nepozná tě;

Gu I, 90: *truculentior aspide surda* — V 219—226 rozvedeno bajkou o hádku Aspidovi;

Gu I, 92—95: *Non tamen id prohibet rationis calculus, ut non exaltare velis, si quos insignit honestas, quos morum sublimat apex, licet ampla facultas et patriae desit et gloria sanguinis alti* — V 236—241: Avšak ktož jmá dobré nrawy, ktoliž jest své viery pravý, nebo ač i pokolenie některý zbožného nenie: však jsú dostojni čstnosti, když dbajú o múdrosti;

Gu I, 104: *Nobilitas sola est animum quae moribus ornat* — V 242—43: neb najvěčšie šlechta tu je, kdež smysl nrawy okrašlije.

Druhá rada:

Gu I, 105: *Si lis inciderit te iudice* — V 249—50: A pakli se kdy to udá vztazovati tobě súda;

Gu I, 106: *ne munera palpent* — V 251: pro dar nepřěvracuj práva;

Gu I, 115: *Parce humili, facilis oranti frange superbum* — V 256: Buď lehek proti chudému, protivien buď protivnému.

Třetí rada:

Gu I, 117: *Grande aliquid si velle tenes, et posse tenebis* — V 258—9: neniet nikde tako tuhý, chceš-li, budeš jemu druhý;

Gu I, 144: *cumque vel intraris victis tradentibus urbem* — V 258: ač kde dobudeš město;

Gu I, 153: *copia si desit* — V 278: snad jsi chud, že nejmás dáti;

Gu I, 155: *allice pollicitis* — V 281: oběcávaj.

Čtvrtá rada:

Gu I, 164—5: *non te emolliat intus prodiga luxuries* — V 287: *v rozkoši se neobložij*;

Gu I, 167—8: *Si Baccho Venerique vasas . . sub iuga venisti* — V 289 až 90: *ač se v tom dvěm [scil. rozkoši a opilství] neostřežeš, sám se tiem naj-viece sviežeš*.

Pátá rada:

Gu I, 180: *civiliter argue sontes* — V 296: *milosrden buď k nevinnému* (metrum ukazuje, že tu pisař omylem napsal *nevinnému* místo správného *vinnému*).

Převzal-li skladatel ČAlx od Gultera úplně kompoziční rámec rad, jejich themata a tolik jednotlivostí z motivické výstroje jednotlivých rad i jejich slovního vyjádření, co je upřílišeného v tom, nazveme-li českou versi zpracováním, nebo jak se dříve říkalo, vzděláním textu Gualterova? Je to ovšem zpracování volné, ideovému světu českého básníka a místním poměrům českým přizpůsobené, ale rozhoduje to, že básník stále jen z Gualtera vychází a na jeho podněty reaguje, a jak jsme to shledali už v dokladě předchozím a zčásti i v prvním, že k pramennému výkladu českého vypravování i tu stačí z vnějších pramenů sám Gualter (o bajce o hádku Aspidovi prokázal Prusík v *Pramenech*, str. 43, že byla nepochybně převzata z glossy). Z přídavků a změn nic aspoň nenasvědčuje, že český básník použil nějakého ještě pramene jiného: Výpady proti chlapům, jež básník dosadil za Gualterovy *servi*, jsou jen ohlasem českých domácích sporů mezi šlechtou a rozpínavostí zbohatlého měšťanstva německého⁷; že český básník radil králi, aby dbal i vnější representace (V 204: *jměj dvůr svůj po kněský vnadě*), úplně odpovídalo jeho osobní představě o důstojnosti pravého knížete (srov. V 1236—8); stejného původu je naučení *když zbožie neb smysla nenie, v šlechtě bude porušenie* (V 247—8), které je asi jen výrazem nejosobnější zkušenosti básníkovy právě tak, jako povzdech Aristotelův: *Juž v službě nýnie otlátka, že hospodnie milost vrátka, zle se brž než dobře zračí; jak se z mračna nebe zmračí, tak se hospoda rozpáčí* (V 273—77).

A to je vše, čím se náš básník v radách Aristotelových obsahem a ideově liší od Gualtera. Všecky ostatní odchylky jsou rázu jen stylistického: četné odborné rady, jež dává Aristoteles Alexandrovi jako vrchnímu veliteli u Gualtera I, 118—143, český básník shrnuje v povšechné naučení, aby v boji předcházal svým lidem dobrým příkladem (V 260—266); gnomická trojverší, jimiž některé rady zdůrazňuje a objasňuje (V 244—46, 253—5,

⁷Srov. Jos. Šusta, *Dvě knihy českých dějin* II, Praha 1917, str. 35.

264—66, 275—77, 282—84, 291—93); obsáhlé filosoficko-psychologické zdůvodnění štědrosti panovníkovy (Gu I, 155—163) zhušťuje v povšechné a prosté *když dobežeš, tehdy dávaj, a když nejmáš, oběcuj. Lékař vždy jmá čáku k sěči, pták rád slyší, kdežto skřěči, sluha věří slibný řeči* (V 280—284). Jak dokonalá byla závislost básníka ČAlx na Gualterovi, je vidět z toho, že nepřidal k radám Gualterovým doporučení zbožnosti, ač bez toho nebylo středověké rady pro vladaře. Poněvadž tento motiv Gualter na paralelním místě výrazně nerozvedl, neučinil to ani básník náš.

Tak vypadá každému snadno kontrolovatelný pohled na poměr ČAlx k Alx Gualterově s druhé strany. Je z něho, myslím, dostatečně vidět, zač děkoval básník české Alexandreidy Gualterovi. Gualter nebyl mu jen jedním z mnoha pramenů jiných, nýbrž hlavním pramenem stálým, skutečnou předlohou, z níž nepřejímal jen hrubý materiál věcný, nýbrž i podněty, udávající směr i jeho vlastní tvořivosti. O radách Aristotelových napsal prof. Pražák (l. c., str. 178), že český autor jejich „prosákl Aristotelem a jeho středověkými naukami zřejmě bytostně a zažil v sobě středověkou literaturu o něm“, ale vyloučíme-li z nich to, co bylo zřejmě převzato od Gualtera, co je třeba jen středověce aristotelského na básnickových názorech o šlechtě a chlapích, na jeho gnomických trojverších a pod.?

Ani básník české Alexandreidy nevyhykal se z rámce své doby: nebyl původní ve smyslu moderním, nýbrž abychom užili Pražákem citovaných slov Gebauerových, původnost básnického díla, o níž usiloval, viděl jen ve zpracování, ve svém pořádku a vykládání, omezování nebo rozšiřování daného námětu.

Aby dokázal, že vliv Gualtera Castellionského na českého básníka nebyl rozhodující, zaznamenává prof. Pražák kdejakou, i hodně vzdálenou podobnost ČAlx s jinými skladbami o Alexandru Velikém, ač ji mohl nalézt mnohem blíže, u Gualtera Castellionského.

Tak poznamenává na str. 151—2, že v Arrianově Anabasi (III, 4, 2) a u Curtia (IV, 7, 22) je o stoupání a klesání teploty v studnici Ammonově podobný záznam jako v ČAlx (V 2201—2216), ale neuvádí, že stejně jako ČAlx popisuje tento zázračný zjev na paralelním místě i Gualter (Gu III, 391—403).

Na str. 134 citovaného díla tvrdí prof. Pražák, že u Gualtera Castellionského není samomluvy Alexandrový před příchodem Aristotelovým. Přehlédl, že ji Gualter na témže místě má (Gu I, 33—47). Mezi ČAlx a starofrancouzskou básní Albericha z Besançonu, z níž se zachoval jen zlomek o 100 verších, vidí prof. Pražák souvislost (tedy možnost, že náš básník i tuto vzácnou francouzskou památku znal) v tom, že Alberich též „vymýtil z alexandrovské pověsti nektanabovský živel“ (str. 157—58), ale přechází mlčením, že v pohádku o Nectanabovi nevěřil ani Gualter a náš básník že ji ze své skladby nevyvymýtil úplně, nýbrž má na ni touž narážku jako Gualter:

V ČAlx naříká si mladičkový Alexander, že je považován za syna Nectanabova, takto: *Jsi Neptalabovo plémě! mniece viac tak, nezvolé mě králem pro takú nezrodu* (V 176—178). A u Gualtera čteme na místě paralelním též: *Semperne putabor Nectanabi proles? Ut degener arguar absit!* (Gu I, 116—7). Může být shoda nápadnější?

Obdobu k líčení jarní krajiny v ČAlx (V 370—73: *V ten čas tací dni biechu, v nichž všě osenie kviechu: žito, víno, dřievie, tráva, každé podlé svého práva*) hledá prof. Pražák oklikou ve Gualterově lyrice (str. 98—99), ačkoliv mezi verši, jež z ní uvádí, a ČAlx není ani zdaleka taková podobnost, jako mezi ní a třeba těmito verši Gualterovy Alexandreidy: *Hic ubi vernates cereali gramine campos, tot nemorum slatus, tot prata virentibus herbis lascivire videt . . tot Bacchi frutices, tot nuptas vitibus ulmos* (Gu I, 436 až 439).

Prof. Pražák vidí v ČAlx i stopy starofrancouzského románu Lamberta li Tors a Alexandra de Bernay proto, že smysl a podstata Aristotelových rad je tam stejná (str. 158), ač to, jak jsme viděli, měrou daleko větší platí o Gualterovi.

Nebo: Josephus Flavius vypravuje ve své Židovské historii (XI, 8) o vjezdu Alexandra Velikého do Jerusalema, že Alexander, když se setkal s veleknězem židovským Jaddem, padl před ním sám na kolena. Když se ho udivený Parmenio ptal, proč se tak ponížil, Alexander odpověděl, že nevzdal poctu osobě veleknězově, nýbrž božstvu, jež zastupuje. Postavu veleknězovu zná prý už ze snu, který měl doma v Macedonii, když byl na váhách, má-li se odvážit výpravy proti Persii; tehdy se mu zjevil ve snách týž velekněz, povzbuzoval ho k výpravě a slíbil mu, že povede jeho vojsko a říši perskou vydá v jeho ruce.

Tento příběh převzal od Josefa Flavia Gualter Castellionský (Gu I, 500—554), jenomže pořadí vjezdu a snu obrátil: U Gualtera vypravuje Alexander sám v řeči nad mohylou Achillovou o snu a teprve potom líčí básník splnění snu při vjezdu do Jerusalema. — Takto pozměněné vypravování Gualterovo převzal se všemi hlavními podrobnostmi básník naší Alexandreidy (V 857—911). Ale prof. Pražák (str. 167—68) uvádí jako možné prameny staročeského znění této anekdoty Josefa Flavia a Leonovu Historii de proeliis, změnu pořadí snu a vjezdu připisuje českému básníku a právě nejnápadnější shoda s Gualterem mu unikla, ač šlo o celé desítky veršů v ČAlx i u Gualtera.

Skladatel ČAlx píše jméno čaroděje Nectanaba *Neptalabus*. Podle Pražáka (str. 189) převzal český skladatel tvar jména asi z Epitome Julia Valeria a dissimilací jej změnil v *Neptalabos*, poněvadž prý Gualter psal *Nektanabos* a Valerius *Neptanabos*. Ale kde se vyskytuje u Gualtera tvar *Nektanabos*, když na jediném místě, kde o Nectanabovi mluví (Gu I, 47), čteme *Nectanabi proles*? A také Epitome Valeriova I, 1—14, neužívá formy *Nep-*

tanabos, nýbrž *Nectanabus* jako Gualter. Podobně se má věc se psaním jména Dariova zrádného satrapy Nabarzana. Pražák (str. 153) uvádí o něm, že český skladatel převzal své *Narbazon* (BM 37 a 185) „spíše z Curtia (*Narbazanes*) než z Gualtera (*Narabazones*, VI, 496)“. Ale podíváte-li se zase do obou textů, shledáte, že jak Curtius (III, 7, 12), tak Gualter (VI, 392, 495) nepiší ani *Narbazanes*, ani *Narabazones*, nýbrž shodně *Nabarzanes*, tedy že český básník je stejně blizek Curtiovi i Gualterovi. Tvar s českým *Narbazon* úplně shodný má ve svém Alexandru (v. 16107) Ulrich z Eschenbachu.

A konečně ještě jeden doklad, jak těžko je dokazovat nepatrnou závislost českého skladatele na Gualterovi: na str. 163 své knihy praví prof. Pražák, že u Gualtera Castellionského o stavbě věže Babylonské není nic více, než stručná narážka *Babylonis opes* (II, 351) a že skladatel ČAlx celou epizodu s tímto thematem vytvořil na základě Písma bez podnětu Gualterova. Gualterova Alexandreida má však na uvedeném místě (II, 351) celé tři verše, týkající se Babylonu, věže a zmatení jazyků. Darius tam praví: *Quis coctum laterem, structamque bitumine turrim nesciat a proavis, magna-que quis immemor urbis, cui dedit aeternum labii confusio nomen?* (Gu II, 351—353). Na místě tedy, kde měla být jen narážka, nacházíme ze základních motivů staročeského vypravování stavbu věže a pojmenování Babylona po zmatení jazyků. Ale Gualter má ještě více! Na štítě Dariově (Gu. II, 498—503) byly podle něho zobrazeny *origo patrum Darii gentusque profanus orde giganteae, quorum sub principe Nimrod Sinear in campo videas consurgere fratres terrigenas, ubi diluvii dum fata retractant coctile surgit opus: sermo prior omnibus unus scinditur in varias dictu mirabile linguas*. Kdybychom nevěděli o obširné glosse, na kterou upozornil Prusík (*Prameny*, str. 44) a kterou později ještě z gloss Hanse Paula doplnil Leop. Zatočil,⁸ už citované verše Gualterovy téměř úplně by stačily k pramennému výkladu této epizody v ČAlx. Odvolal-li se prof. Pražák na místo Gu II, 351 sám, musil je přece čísti též!

Vedle výroků hlubší vliv Gualterův popírajících lze ovšem z knihy prof. Pražáka uvést i jiné, v nichž se Gualterův vliv doznává nebo připouští. Tak v ní na př. čteme, že obě básně „třídí a osnují podobně děj, obě vystavují tektonicky podobně jednotlivé výjevy a situace, podobně charakterisují osoby a věci“ (str. 123), že český básník děkuje Gualterovi i za četné podrobnosti (ibidem), že mezi básníkem naší Alexandreidy a Gualterem „nalezne se dosti shod, o nichž nelze pochybovati, že český skladatel náraz předlohy převzal věcně cele a že jej někde jen upravil do svého veršového typu a rýmoval“ (str. 124—5). Nebo na př. polemisuje-li Pražák s prof. Šustou, že český básník právě v nejosobitější části rad Aristotelových

⁸Leopold Zatočil, K otázce závislosti staročeské Alexandreidy na skladbě Ulricha z Eschenbachu, *Časopis pro moderní filologii*, roč. 27, str. 34—35.

(o šlechtě a chlapích) nebyl původní, nýbrž jen parafrazoval Gualtera (str. 231) a pod.

Ale jsou-li i tyto postřehy správné — a že jsou, potvrzují na začátku této stati zaznamenané výsledky bádání staršího i námi provedené rozbory protidůkazů Pražákových —, nelze s nimi než uměle sloučiti tvrzení, že Alexandreida česká je dílem původním, a ti, kdo dokazovali nebo dokazují, že je zpracováním básně Gualterovy, jež byla jejím pramenem hlavním a často jediným, nezasluhují výtky, že chtějí báseň naši znehodnotit. Zjišťují jen pravdu. Tím se nijak nezlehčuje fakt, že české zpracování básně Gualtera Castellionského je v jednotlivostech nadmíru samostatné, osobité a poměrům českým důmyslně přizpůsobené.

DATOVÁNÍ NARÁŽEK NA LITVU
V ALEXANDREIDĚ STAROČESKÉ

V Alexandreidě staročeské vyskytují se dvě časové narážky na Litvu, v zl. AlxH 287 a v zl. AlxB 230.

V AlxH vypravuje básník, že po bitvě u Issu *podle svých obyčejě, jakž se i dnes v Litvě děje, ti, již běchu zbiti Hřeci, snesse, král* [scil. Alexander] *rozkáza sžeci* (v. 286—287). Na paralelním místě AlxV praví se o téže věci všeobecněji: *podlé pohan obyčejě, jakž se ještě u nich děje, kteří běchu zbiti Řeci, skladše, král káza je sežieci* (AlxV 1997—2000).

Obě tyto verse tlumočí z Alexandreidy Gualtera Castellionského stručné a jen povšechné *rex ex more peracto funeris obsequio tendit Sidona* (Gu III, 275—6). Na myšlenku, že Alexander dal těla svých padlých spálit, uvedla skladatele ČAlx asi nějaká glossa, vzatá z Curtia. Curtius totiž vypravuje, že zajatá matka krále Daria dala své padlé příbuzné se svolením Alexandrovým pohřbiti bez pompy u vznešených Peršanů jinak obvyklé proto, *cum victores haud pretiose cremarentur* (Curt. III, C 12, 14).

O tom, kdy asi narážka v AlxH 287 a AlxV 1997—2000 vznikla, nevyovídá ani stilisace, ani umístění její v textu nic určitějšího. Zájem básníkův o Litvu mohl ji vyvolat v kterémkoliv údobí od prvé výpravy Přemysla Otakara II. proti pohanským Prusům z r. 1255 až do r. 1344, kdy se na Litvu naposledy vypravil král Jan Lucemburský.

Výmluvnější je po této stránce druhá narážka, v AlxB 230. Poněvadž souvisí s tím, co ji v textu předchází i co hned po ní následuje, ocitujeme celou skupinu veršů, do níž je vklíněna:

AlxB 226 *By Bóh uslyšeti ráčil*
své křestěnstvo hi to zračil,
by takýž byl českým králem:
úfal bych v to, ž by za málem,
 230 *leč buď Litva, leč Tateři,*
kakž sú menováni kteří,
Besermené nebo Prusi,
leč nepotvirzení Rusi
přišli by k takěj přípřětě,

235 *jakž by, sě krsta přichopiece,*
byli svých modl odstúpiece.
Hi to by sě státi mohlo,
ač by to co juž pomohlo,
že Němci, již sú zde hoscie,
240 *chtie doždaci, by na moscě*
Prazě, jehož Bóh snad nechá,
nebylo viděti Čecha:
hi mohlo by sě birž státi,
by jich bylo nevidati.

Citovaná skupina veršů skládá se motivicky ze tří částí (226—28, 229—36 a 237—44), ale thematicky tvoří pevně skloubený myšlenkový celek, takže podaři-li se nám přesněji datovat třeba jen jednu z částí, bude datování to platit i o kterékoliv z dalších dvou. Podle toho budeme postupovati.

Narážka AlxB 230 byla posud datována různě:

F. X. Prusík¹, Jarosl. Goll² a Václav Novotný³ kladli její vznik do doby panování Přemysla Otakara II. Toto datování bylo jistě nesprávné. Přemysl Otakar II. podnikl sice dvě velmi hlučné výpravy válečné na východ, r. 1255 proti pohanským Prusům a r. 1268 proti Litvanům samým⁴, a výpravy ty vryly se do paměti současníků tak hluboko, že v ní vyznívaly ještě dlouho potom, ale položit vznik nářázky do doby Otakarovy nedovoluje nám její těsná souvislost s verši AlxB 226—228, v nichž básník prosí Boha, aby dal Čechám takového krále, jako byl Alexander. Toto přání mohlo být proneseno jen v době, kdy Čechy takového krále neměly, a nehodilo se na Přemysla, kterého současníci velebili jako krále lva, klenot, pevnou věž, štít a sloup křesťanstva, zlatého krále, který se skvěl jako slunce polední, zastíňující všechny krále, vévody, knížata leskem své úžasné moci, baštu a chloubu Čechů a kterého němečtí básníci jako Sigehar a Ulrich z Eschenbachu přímo k Alexandru Velikému přirovnávali⁵. Terminus a quo nářázky mohl by tudíž být nejvýše rok smrti Přemysla Otakara II. (1278). — Za panování Přemyslova nemohla nářázka vzniknouti též proto, že česká Alexandreida byla složena teprve po německé Alexandreidě Ulricha z Eschenbachu, dokončené r. 1287, a že jedním z jejích vedlejších pramenů byla též

¹F. X. Prusík, *Českých Alexandreid rýmovaných pramenové a obapolný poměr*, Praha 1891, str. 57.

²Jaroslav Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, str. 37, pozn. 39.

³Václav Novotný, *České dějiny I*, část 4, Praha 1937, str. 164.

⁴Jaroslav Goll, l. c., str. 17—31 a 35 násl.; Bronislaw Włodarski, *Polska i Czechy v drugej polowie XIII. i pocatkach XIV. wieku*, Lwów 1931, str. 21—23 a 49 až 53; *Fontes rerum Bohemicarum V*, str. 146. a násl.

⁵Josef Šusta, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, str. 277; Sigehar u Hagena II, str. 313—314, VII, str. 5; Ulrich von Eschebach, Alexander, v. 14711.

Historia destructionis Troiae od Vlacha Quida de Columna, jež byla dokončena též r. 1287⁶.

Tím se ocitáme v době Václava II. (1283—1305). Do té kladli vznik narážky V. B. Nebeský, Al. V. Šembera a Albert Pražák, a to Nebeský do údobí, kdy byla ještě v živé paměti druhá výprava Přemyslova na Litvu z r. 1268⁷, Šembera bez omezení na určitý úsek vlády Václavovy a Pražák do let 1282—1291.

Šemberu⁸ nezajímala vlastně v AlxB narážka na Litvu, nýbrž doba, v níž mohly vzniknout verše AlxB 226—228, vyjadřující vřelou touhu básníkovu po králi, podobném Alexandrovi. Podle Šembery ozývá se z tohoto projevu nespokojenost českého skladatele s panováním Václava II., krále rozmařilým životem zmalátnělého a neudatného. V podrobnostech odvolává se Šembera na odsudek Dantův v Očistci VII, 97—103, na Palackého⁹ a z kronikářů na Dalimila a Otakara Štýrského¹⁰. Je však jisto, že se básník ČAlx díval na Václava II. právě tak, jako proti němu zaujatý Dalimil nebo Dante? Stačilo i jemu k odsouzení syna Otakarova, že neměl rytířského gesta otcova a že nepokračoval v jeho výpravách do končin daleké Litvy? Král Václav II. nebyl jen *rex monachorum*, nýbrž měl i vlastnosti, jež mohly našemu básníku imponovat: i u něho se projevil přemyslovský pud po šíření královské moci tím, že rozšířil svou říši o koruny polskou a uherskou a pověstná nádhera jeho královského dvora nebyla asi též lhostejná básníku, jehož Aristoteles bez jakéhokoliv podnětu Gualterova radí svému královskému svěřenci, aby vedl dvůr *po kněský vnaďě* (AlxV 204). Uvidíme ostatně ještě později, že verše AlxB 226—228 lze vykládat i jinak než jako projev nespokojenosti básníkovy s panujícím králem českým.

Podle prof. Pražáka¹¹ „poznámka skladatele staročeské Alexandreidy o Litvě hodí se nejlépe do let 1282—1291“. Je však toto datování odůvodněno proto, že se právě v těchto letech událo něco pro poměr Čech k Litvě zvláště pozoruhodného, co projev básníkův automaticky mohlo nebo přímo musilo vyvolati? Jaká byla prameny doložená skutečnost?

Litvané, Tataři a Rusové (haličtí) vpadli od r. 1282 do r. 1291 několikrát do Polska¹², jež tehdy ještě k Čechám nepatřilo, ale to činili i v desíti-

⁶ Václav Janouch, K pramenům Alexandreidy staročeské, *Listy filologické* 63 (1936), str. 279.

⁷ Václ. Bol. Nebeský, *Alexandreis česká*, ČČM 1847, II, str. 157—8.

⁸ Al. V. Šembera, Kdy a od koho jest sepsán Alexander český? *Zprávy Král. čes. spol. nauk v Praze*, 1859, str. 32—33.

⁹ Frant. Palacký, *Dějiny* (vyd. z r. 1875), II, 1, str. 299.

¹⁰ Ottokars oesterreichische Reimchronik. *Monumenta Germaniae historica*, Scriptores, tom. V, pars II, v. 86329—86455, Dalimil (Jir.) k. 95.

¹¹ Albert Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945, str. 246.

¹² Doklady budou citovány z *Monumenta Poloniae historica* II a III a z *Henr. Paszkiewiczze, Regesta Lithuaniae* I, Varšava 1930 (zkratky MP a Paszk.).

letí 1272—1282¹³ (čtyřikrát) i v desetiletí 1292—1302 (šestkrát)¹⁴. Záleží na tom, zda nájezdy z období 1282—1292 vynikaly něčím nevšedním. To souborné zprávy nepotvrzují.

R. 1282 vpadli do Sandoměřska Litevci s kmenově příbuznými Jatvěhy, ale byli odtud vyhnáni údělným knížetem Leškem Černým¹⁵. Téhož roku napadli Litvané a Rusové území mazovského knížete Boleslava a zpusťošili Sochaczew¹⁶. — K r. 1283 čteme o novém vítězství Leškově nad Litvany u Rowna¹⁷. — R. 1287 vpadli do Sandoměřska, Krakovska, Sandecka, Sieradze a Mazovska Tataři a vyhnal je odtud zase Lešek Černý¹⁸. Téhož roku vpadli Litvané, Rusové a jiní „barbarští“ národové do polského Dobřínska. R. 1288 zpusťošili Tataři znova Krakovsko¹⁹.

Loupežné vpády litevsko-tatarské do Polska opakovaly se tedy v letech 1282—1291 často a zprávy o nich docházely ovšem i do Čech, ale srovnáme-li je s nájezdy desetiletí předchozího nebo následujícího, nápadně nad ně nevynikaly a pro nás nejdůležitější jest, že na nich nebylo pro Čechy nic tak aktuálního, aby je i jen zdaleka bylo možno přirovnat ke křížovým výpravám Přemysla Otakara II. V Paszkiewiczových litevských Regestech, na něž se prof. Pražák odvolává a jež jsou nejuplnějším souborem všech zpráv o Litvě až do r. 1315, nenašli jsme jediné zprávy o tom, že do bojů s Litvou zasáhl někdy i král český Václav II. Také souvěcí kronikáři čeští nic o tom nevědí. Aktuálnější stala se Litva pro Čechy teprve zase později, když jednotlivci z českého panstva porůznu vyjížděli do Prus za dobrodružstvím válečným (v 2. desetiletí století XIV.) a když se tam sám král český Jan Lucemburský třikráte (r. 1328, 1337 a 1344) vypravil, aby pomáhal Řádu v bojích s Litvou.

Proto ani Pražákovo datování nepřesvědčuje.

Nevznikla-li však nářážka ani za Přemysla Otakara II., ani za vlády Václava II., zasluhuje podrobnější úvahy mínění Ant. Havlíka, že se hodí nejspíše do let 1306—1314 a do počátku vlády Jana Lucemburského. Havlík²⁰ soudil, že poznámka AlxB o Litvě sama o sobě nemůže být považována za časovou nářážku na dobu Přemysla Otakara II., protože „i v první polovici

¹³R.1273: *MP* II, str. 842, III, str. 174 a *Pasz.* č. 497, 502, 503; r. 1277: *MP* II, str. 843, III, str. 176 a *Pasz.* č. 542; r. 1278: *MP* II, str. 843, III, str. 76 a 508 a *Pasz.* č. 551, 553 a 554; r. 1280: *MP* II, str. 847, III, str. 50, 51, 81 a *Pasz.* č. 573.

¹⁴R. 1292: *MP* III, str. 43 a 883 a *Pasz.* č. 717; r. 1293: *MP* II, str. 852, III, str. 184 a 185; r. 1294: *MP* II, str. 852, 883, III, str. 185 a *Pasz.* č. 718; r. 1296: *MP* II, str. 853, III, str. 186 a *Pasz.* č. 734; r. 1300: *MP* II, str. 853 a *Pasz.* č. 760 a 761; r. 1302: *MP* II, str. 853, III, str. 188 a *Pasz.* č. 770.

¹⁵*MP* II, str. 51, 848, 849 a *Pasz.* č. 592 až 595 a 597.

¹⁶*MP* II, str. 851, III, str. 185 a *Pasz.* č. 648.

¹⁷*MP* II, str. 849 a *Pasz.* č. 603.

¹⁸*MP* III, str. 308 a *Pasz.* č. 657 a 658.

¹⁹*MP* II, str. 852.

²⁰Ant. Havlík, O významu slovných shod rýmových pro poznání příbuznosti skládání staročeských, *ČČM* 1896, str. 583—4.

stol. XIV. poutala Litva napařád pozornost české inteligence, jelikož tam mnozí páni čeští a pak i sám král Jan Lucemburský dobrodružili. Místo to,“ napsal Havlík, „jest vlastně jen lokalisací a namnoze i slovným opisem povzdechu Gu V, 510—520, který . . . v době slávy Přemysla II. byl by zcela nemístný. Hodí se tedy leda na dobu od r. 1278—1283 neb 1306—1314 a počátek vlády Jana Lucemburského. Mně se zdá, že spíše na léta poslední.“

Jak jsme již poznamenali, souvisí narážka AlxB 230 těsně s tím, co ji v textu předchází i co hned po ní následuje. Její závislost na verších 226 až 228 pomohla nám zjistit, že byla nemyslitelná za života bohatýrského Přemysla Otakara II. a verše 237—244, jež následují po ní, napovídají zase, kdy asi vznikla.

Básník v nich doufá, že Bůh nedopustí, aby na mostě v Praze brzy už nebylo viděti Čecha, jak si přejí Němci: spíše by se prý mohlo státi, že by tu jich nebylo vídati.

Podle tradice, kterou uchovali Dalimil (k. 92, v. 49—52), Neplach²¹ a t. zv. Píseň o králi Přemyslu a Závíšovi²², pronesl Přemysl Otakar II. r. 1277 vyhrůžku, že až se z vojny (s Rudolfem Habsburským) vrátí, zlomí vzdor odbojných pánů českých, i kdyby na pražském mostě z Čechů nikdo již neměl choditi, a Petřín že potom zrudne panskou krví²³. Že skladatel AlxB obměněnou formou výroku Přemyslova přioděl přání českých Němců, svědčí o tom, že to učinil v době, kdy nebezpečí německé bylo zvláště hrozivé. Léta řádění braniborského to býti nemohla z důvodů, jež jsme již poznali. To nás vede k otázce, nebyla-li to doba zmatků, nastalých v Čechách po vymření Přemyslovců, zvláště pak rok 1309 a léta hned po něm následující. Z nebezpečí, jež ohrožovala živél český v zemi (řádění cizí německé soldatesky, převaha Němců u dvora v radě králově, rostoucí výbojnost bohatého měšťanstva měst královských), vystoupila tehdy do popředí zpyšnělá aristokracie německá v Praze a Hoře Kutné, jež se r. 1309 zajetím nejmocnějších pánů českých pokusila násilně si vynutit, aby byla připuštěna k spoluvládě ve věcech zemských. Spiknutí to nesplnilo očekávání svých horkokrevných původců, ale dosáhlo jiného účinku: probudilo jednou provždy národní sebevědomí české. Panstvo české i duchovenstvo české národnosti sledovaly sice s nelibostí už od dob Přemysla Otakara II. a ještě více za vlády Václava II. rostoucí vliv německého živlu u dvora i v zemi, ale teprve po trpké lekci z r. 1309 odhodlaly se přejíti od posavadní více méně pasivní nespokojenosti k různým činům obranným. Ohlasem tohoto dějinného obratu jsou nepochybně verše AlxB 237—244. Všimněme si jen jejich zvláštního zabarvení. Básník považuje v nich nebezpečí německé za hrozi-

²¹ *Fontes r. Boh.* III, str. 476.

²² *Fontes r. Boh.* III, str. 241, v. 80—83.

²³ Josef Šusta, *Soumrak Přemyslovců*, str. 247.

vé, ale nezoufá, nýbrž věří, že s pomocí boží brzy už nastane obrat. Naděje mísí se tu s hrozbou, a to nebylo ještě možné za panování Václava II., kdy panstvo české sice žárilo na rozhodující a jemu nepříznivý vliv německých rádců králových i na rostoucí moc bohatého měšťanstva německého, ale k obraně se ještě odhodlat nedovedlo²⁴.

Jestliže však verše AlxB 237—244 vznikly teprve okolo r. 1309, je třeba do téže doby položit i narážku na Litvu, která s nimi těsně souvisí!

Se současnými událostmi litevskými přímo souviset nemusila, uvážíme-li, že jest, jak postřehl již Havlík, jen českou obměnou paralelní časové narážky Gualtera Castellionského.

Navazuje totiž na triumfální vjezd Alexandra Velikého do Babylona, poznamenal Gualter, I, 520—520:

²⁴ Do doby přiostrěného zápasu mezi českým panstvem a měšťanskou aristokracií německou dobře se hodí též nevráživě příkrý soud básníka ČAlx nad nenasytností a povýšeneckou pýchou chlapů (AlxV 212—235). O tom, kterou třídu soudobé společnosti básník *chlapy* mnil, soudil Jos. Šusta (*Dvě knihy českých dějin* II², str. 35) v souvislosti s událostmi roku 1309, že to byli zbohatlí plebejci měšťanští. Albert Pražák (l. c., str. 232) je naproti tomu přesvědčen, že „místo o šlechtě a chlapech je příliš těsně souvislé s Gualterem, mluví na sedláky a nepřispívá tudíž nijak k dobové srážce feudálů a měšťanských plebejců kolem r. 1309“. Odůvodníme, proč považujeme za správnější názor Šustův:

Místo o šlechtě a chlapech závisí sice thematicky na Gualterovi, ale proto nemusí býti a není prosto rysů dobové českých, plynoucích ze subjektivity českého básníka. Dotkli jsme se na př. již toho, že u Gualtera doporučuje Aristoteles Alexandrovi povšechně, aby se radil jen s lidmi původu urozeného (I, 85 *consultor procerum servos contemne bilingues et nequam*); český Aristoteles přidává, že to nemají být cizinci, nýbrž šlechtici domácího původu (AlxV 205: *svě šlechtice jměj v svéj radě*). A stejně volně i po česku tlumočí básník české Alexandreidy Gualterovo *nec quos humiles natura iacere praecepit, exalta* (Gu I, 86), když praví: *Z chapieho řáda nikoli i jednoho v čest nevoji* (AlxV 212—213). Názory, jež tu i jinde český básník pronáší, smíme tedy považovat za jeho přesto, že popud k nim vyšel od Gualtera. A z čeho plyne, že básník nerozuměl *chlapy* měšťany, nýbrž sedláky, jak tvrdí Pražák? Sč. termín *chlap* označoval *sedláka i měšťana*, prostě každou osobu, která nebyla původu urozeného. Kniha Rožmberská (§ 37) učí výslovně: *A pakliby měšťtěnín sedláka pohnal: máta sě bítí kyji a štítý velikými, neb jsta oba jednoho řáda chlapského*. Mířil-li básník ČAlx opravdu jen na sedláka, proč nepoužil slova *sedlák*? S hlediska věcného nešlo našemu básníku o to, aby odsuzoval nectnosti zbohatlých sedláků, nýbrž o to, co bylo zájmem královým, aby se neradil s lidmi řádu chlapského. Českému králi básníkovy doby — a jen na toho básník myslil — od sedláků toto nebezpečí věru nehrozilo. V době, do níž spadá složení ČAlx, mohl se dostat do rady českého krále z řádu chlapského bohatý patricij městský, ne však pouhý sedlák, který se ostatně jen ve vzácných případech mohl vyšinouti do stavu nižší šlechty (Šusta, *Dvě knihy* I², str. 12 a 40). Na to, že staročeské slovo *chlap* neznamenovalo jen sedláka, nýbrž i příslušníka třídy městské, je dokladů dosti. V legendě o Jidášovi praví na př. Pilát, mluvě o měšťanu Rubenovi: *Bude-liť to, že chlap snide, tobě s zbožím žena přide* (Jid. 111). — Vypravuje o spiknutí městských patriciů pražských a kutnohorských proti pánům českým, říká Dalimil (k. 102): *Ta sě hanba šlechticóm nikdy neslávala a ta přihoda chlapóm vnadu dala* (v. 41—42) nebo: *Však za chlapie syny své dcery odati musichu* (v. 57). Chlapem pak nebyl ze stavu městského jen průměrný řemeslník nebo kramář, nýbrž i městský boháč sebe větší. Zbraslavský kronikář napsal na př. o nejbohatších měšťanských velmožích kutnohorských a pražských, že jejich spory nestojí za zmínku, *quia facta sunt ab humilibus personis* (*Fontes r. Boh.* IV, str. 158).

- 510 *Si gemitu commota pio votisque suorum
flebilibus divina daret clementia talem
Francorum regem, toto radiaret in orbe,
haud mora, vera fides, et nostris fracta sub armis
Parthia baptismo renovari posceret ultro*
- 515 *quaeque diu iacuit effusis moenibus alta
ad nomen Christi Carthago resurgeret, et quas
sub Carolo meruit Hispania solvere poenas,
erigerent vexilla crucis, genus omne, et omnis
lingua Jesum caneret, et non invita subiret*
- 520 *sacrum sub sacro Remorum praesule fontem.*

Srovnáme-li text veršů AlxB 226—236 s Gualterovým, je český jen volnou, českým poměrům přizpůsobenou obměnou Gualtera. Shoduje se s ním nejen v umístění poznámky, nýbrž, pokud to bylo možné, i ve vyjádření slovním: Gualterovu *si divina daret clementia talem Francorum regem* odpovídají v AlxB verše *by Bůh uslyšeti ráčil své křesťanstvo hi to zračil, by takýž byl českým králem*, Gualterovu *haud mora české za málem*, a oba básníci nemluví o jediném národě, který by měl být obrácen na víru Kristovu, nýbrž o celé skupině. Český básník nahradil jen Gualterovu Parthii, Hispanii a Karthago českému posluchačstvu bližšími Litvany, Tatary, Besermeny, Prusy a schismatickými Rusy. Ale k tomu, aby mu napadla tato analogie, nebylo potřebí podmaňujícího vlivu nějaké zvláště hlučné fáze v boji západního křesťanstva a Čech s Litvou. Povědomí o tom, že na východních hranicích Polska s Litvou žije neklidná skupina národů, houževnatě se bránících přijetí křesťanství, žilo v Čechách od slavných výprav Přemysla Otakara II. nepřetržitě, i když Václav II. nic proti Litvě nepodnikl a o jejích vpádech do sousedních knížectví polských dostával se do Čech ohlas jen vzdálený. Uvažuje o tom jak by mohl obměnit citované verše Gualterovy, nemusil se náš básník mnoho rozmýšlet: pouhý jich náraz stačil, aby v něm to, co bychom nazvali litevským komplexem, ožilo takřka samočinně.

V přesvědčení, že vlastenecký projev AlxB s narážkou na Litvu vznikl teprve okolo r. 1309, utvrzuje nás konečně ještě toto:

Přání básníkovo, aby Bůh dal Čechám krále s vlastnostmi Alexandra Velikého, vykládalo se posud jen jako projev nespokojenosti s panujícím králem českým. Ale správnější zdá se nám výklad jiný, že je to výraz nadějí, jichž splnění očekávaly Čechy básníkovy doby od nového krále, který měl právě nastoupiti na trůn. To pak mohl být z doby popřemyslovské nejspíše Jan Lucemburský, který na podzim r. 1310 na trůn český nastoupil a v inauguračním manifestě, který přitom ve Špýru vydal, velmi slavnostně se zavazoval, že žádného cizince neustanoví purkrabím nebo kastelánem na

svých hradech ani úředníkem v Čechách a na Moravě nebo při svém dvoře, že neudělí žádného zboží, hradů, úřadů nebo důchodů osobám cizího rodu trvale ani dočasně, ani že nedopustí, aby jich v českém království mohly nabýti dědictvím nebo koupí atd²⁵. Byl to dalekosáhlý slib, k jehož splnění musil býti král Jan donucen teprve r. 1315 odbojem českého panstva. Ale první dojem, který zpráva o něm r. 1310 v Čechách vyvolala, sotva byl jiný než prudké vzplanutí národních nadějí, a tomu básník Alexandreidy dal výraz bojovnými verši:

*hi mohlo by sě birž státi,
by jich bylo nevidati.*

---

²⁵ Jos. Šusta, *Král cizinec*, Praha 1939, str. 131a násl.; Herm. Jireček, *Codex juris Bohemici* II, 1, č. 11.